

UNIVERZA V LJUBLJANI
TEOLOŠKA FAKULTETA

Tamara Štiglic

**VPLIV OKOLJA IN SAMODEJAVNOSTI NA
OSEBNOSTNI RAZVOJ ČLOVEKA**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2019

UNIVERZA V LJUBLJANI
TEOLOŠKA FAKULTETA
UNIVERZITETNI ŠTUDIJSKI PROGRAM PRVE STOPNJE TEOLOŠKI IN
RELIGIJSKI ŠTUDIJI

Tamara Štiglic

**VPLIV OKOLJA IN SAMODEJAVNOSTI NA
OSEBNOSTNI RAZVOJ ČLOVEKA**

Diplomsko delo

Mentor: doc. dr. Mateja Pevec Rozman

Ljubljana, 2019

ZAHVALA

Najprej bi se rada zahvalila mentorici, doc. dr. Mateji Pevec Rozman, da je sprejela mentorstvo, mi pomagala pri določitvi natančnega naslova, me usmerjala pri iskanju primernih virov ter spodbujala k pisanju diplomskega dela.

Zahvalila bi se tudi tebi, dragi Uroš, da si me spodbujal k pisanju diplome, da si si vzela čas in bil varuška najini hčeri Triny Tii, da sem se lahko posvetila pisanju. Hvala, da si vztrajal in me motiviral, ko nisem mela volje za pisanje.

Hvala pa tudi moji družini, mami in sestri, da sta ves čas študija stali ob strani in me spodbujali.

KAZALO

UVOD	1
1. ČLOVEKOVA OSEBNOST IN NJEN RAZVOJ	2
1.1 Obdobja osebnostnega razvoja	2
2 TEMELJNI DEJAVNIKI RAZVOJA OSEBNOSTI	5
2.1 Dednost	6
2.2 Okolje	8
2.2.1 Pomen in vpliv okolja	8
2.2.2 Vrste okolja	9
2.2.3 Družbeno okolje	10
2.2.4 Okoljski dejavniki	12
2.3 Družina	14
2.3.1 Družinsko okolje in njegov vpliv na oblikovanje osebnosti posameznika ...	16
3 SAMODEJAVNOST	21
3.1 Pojem in pomen samodejavnosti	21
3.2 Svoboda in svobodno odločanje	22
3.3 Avtonomna dejavnost	24
3.4 Zavestno odločanje, motivacija in cilji	26
3.5 Zrela osebnost in osebni ter družbeni napredek	28
SKLEP	30
POVZETEK	31
ABSTRACT	31
SEZNAM REFERENC	33

UVOD

Vprašanje človeka in iskanje odgovorov na njegova temeljna vprašanja ostaja ena poglavitnih nalog sodobnega časa. Teologi, filozofi, psihologi in znanstveniki ter raziskovalci drugih področij znanosti, ki se ukvarjajo z vprašanjem človeka ugotavljajo, da je človek sestavljeno, kompleksno bitje. Kljub vsem parcialnim opredelitvam pa ostaja skrivnostno in nikoli do konca opredeljivo bitje. Psihodiagnostiki ugotavljajo, da niti dve življenjski usodi nista identični, razlog za to vidijo v različnih okoliščinah oz. dejavnikih, ki vplivajo na človekovo oblikovanje in razvoj. Na človekov psiho-fizični razvoj vplivajo predvsem trije oblikovalni dejavniki: dednost, okolje in samodejavnost. Osnovna teza diplomskega dela je, da če človek v svoji primarni družini doživlja in sprejema negativne vzorce, jih bo v odrasli dobi s samodejavnostjo sposoben premagati in jih spremeniti v pozitivne.

Raziskovati želimo, da so vsi trije dejavniki med seboj prepleteni in povezani, in da na človekov razvoj ne vpliva samo eden izmed dejavnikov ampak vsi trije. V diplomskem delu se bomo osredotočili na dejavnika okolje in samodejavnost. Raziskali bomo različne oblike navezanosti med otrokom in staršema, ki se zgodijo v primarnem okolju oz. v primarni družini, ter kako določena oblika navezanosti vpliva na psiho-fizični razvoj posameznika v odrasli dobi.

Posebno pozornost bomo v diplomskem delu namenili tudi dejavniku samodejavnosti. Poleg vpliva okolja ima pomembno vlogo samodejavnost, ko posameznik prepozna vzorce in vplive, ki jih je prejel v primarni družini, hkrati pa mu samodejavnost pomaga preoblikovati negativne vzorce in nadgraditi pozitivne.

Glavni cilj našega diplomskega dela bo torej predstaviti vpliv primarnega okolja tj. družine na človeka v odrasli dobi in pokazati, da je samodejavnost tisti dejavnik, ki človeku omogoča, da prepozna vzorce primarne družine in v odrasli dobi te vzorce premaga, če so negativni oz. jih nadgradi, če so pozitivni. Raziskali bomo kaj sploh samodejavnost je in kako njeno delovanje omogoča svobodno izbiro posameznika.

1. ČLOVEKOVA OSEBNOST IN NJEN RAZVOJ

Človekova osebnost je v stvarnem bivanju, prisotnosti in v svoji pogojenosti – fizični in psihični, biološki in socialni, historični in sinhronični – enkratna celota. Osebnost je enoten pojav, v njej ni nič samo po sebi biološkega, sociološkega, psihološkega itd. Človekove notranje narave ne moremo že po sebi deliti na ločeno biološko, sociološko ali kakšno drugo bistvo. O osebnosti zato govorimo z določenimi omejitvami in to vselej bolj v gneseološkem kot ontološkem pomenu. Osebnost se kot predmet v več pogledih in ozirih razlikuje od drugih predmetov znanstvenega raziskovanja. Ena izmed razlik je v zvezi z kompleksnostjo, zapletenostjo in dinamičnostjo osebnosti. S proučevanjem osebnosti se človekova spoznavna prizadevanja vračajo k njemu samemu. Človek kot akter, kot subjekt spoznavanja postane tudi predmet spoznavanja. (Musek 1977, 5-7) Človekova osebnost je celota vseh duševnih, vedenjskih in telesnih značilnosti posameznika. Razteza se v smeri biološke, družbene in duhovne razsežnosti. Biološko razsežnost predstavljajo človekovi nagonski motivi, ki zadevajo življenje in ohranjanje posameznika. Družbeno razsežnost predstavljajo motivi, ki regulirajo posameznikove odnose z drugimi, medosebne odnose in socialno sožitje. Duhovno raven pa predstavljajo motivi, ki urejajo človekovo osebnostno in duhovno rast, njegovo samouresničevanje in njegovo iskanje smisla. (Ryckman 2013, 17-18) Kot vsako živo bitje se tudi človek razvija. Vendar je človekov razvoj v marsikaterem pogledu izjemen. Poleg biološkega razvoja človeškega telesa poznamo tudi razvoj osebnosti. (Musek 1993, 335-339)

1.1 Obdobja osebnostnega razvoja

Okvirno lahko posameznikov osebni razvoj razdelimo v pet večjih razvojnih obdobjih: otroštvo, mladostna doba, odrasla doba, doba zrelosti in starost. V vsakem obdobju se dogajajo spremembe, ki zadevajo vsa področja človekove osebnosti in obnašanja: telesne spremembe, duševne spremembe (čustvene, zaznavne, miselne, moralne spremembe) in pa socialne spremembe, ki vključujejo predvsem odnose z drugimi.

Otroštvo je relativno dolgo obdobje, v njem je osebni razvoj najbolj hiter in najbolj dinamičen. Otroštvo delimo na tri obdobja. V zgodnjem otroštvu (do končanega drugega leta) se razvijejo osnovne funkcije, ki omogočajo dobro zaznavanje in obvladovanje prostora. V predšolskem obdobju (od končanega drugega leta do šestega leta) se pospeši govorni in miselni razvoj, širijo in razvijejo se stiki z drugimi, oblikuje se smisel za lastno delovanje, za lastne pobude, oblikujeta se hotenje in volja. Poveča se poznavanje in upoštevanje družbenih pravil, moralnih norm, razvijejo se notranja merila o pravilnosti ravnanja. V šolskem obdobju (od šestega leta do približno dvanajstega leta) se nadaljuje razvoj na vseh področjih: hiter je telesni razvoj, pojavijo se razvite oblike mišljenja (logično in abstraktno), razširijo se socialni stiki in odnosi. Obdobje mladostništva (od dvanajst do dvajset let) je za osebni razvoj zelo pomembno, saj predstavlja prehod iz otroštva v odraslost, iz nesamostojnega življenja in odvisnosti v družini k samostojnemu življenju. V tej dobi se posameznik izoblikuje za vlogo odrasle osebe, ki bo morala skrbeti sama zase in za druge. To obdobje sovpada tudi s telesnim in spolnim dozorevanjem. V mladostni dobi dosežejo vrhunec nekatere telesne in intelektualne funkcije, dosežena je prva stopnja življenjske zrelosti. (Musek 1993, 338)

V času otroštva in mladostništva Juhant loči pet emocionalnih faz človekovega življenja. Prva faza je rojstvo. Približno okoli tretjega leta se začne otrok zavedati svojega »jaza« in takrat nastopi prva faza upornosti. V šestem letu nastopi t.i. »mala puberteta«, ki je določena z rastjo in izoblikovanjem telesnih razsežnosti. V devetem letu se otrok začne zanimati za okolico, kar kaže z ogromno govorjenja. Sledi faza pubertete, ki je najbolj impulzivna. Vsaka faza pomeni ločitev od matere in pot k samostojnosti. (Juhant 2003, 174-175)

Za zgodnje odraslo obdobje so značilni predvsem dogodki, ki se prepletajo ob izjemno pomembnih življenjskih odločitvah: zaključku študija, pridobitvi poklica in delovnega mesta, sklenitvi zakonske zveze in nastajanju družine. Finančne, materialne in stanovanjske zadeve postanejo poleg družinskih in vzgojnih pomembna sestavina življenja v tem obdobju. Obdobje med 30. in 40. letom je pogosto doba relativne ustalitve in stabilnosti. Negotovosti in skrbi prejšnjega obdobja so prevladane ali pa jih ni več, medtem ko problemi zrelih let še niso prisotni. Temu sledi obdobje srednjih let, nekako po 40. letu, ki po eni strani predstavlja napredek pri delu in ustvarjanju, po drugi

strani pa se posamezniki tukaj soočajo z novimi zahtevami in spremembami, ki terjajo prilagoditev. (Musek 1993, 338-339)

Juhant razlaga fazo kulminacije, ki poteka od 25. leta do nekje 50. leta, ko nastopi klimakterija. To je doba, ki je predstavlja višek človekovega življenja. V psihologiji je ta doba zanemarjena, vendar pa vedno bolj ugotavljamo njeno problematiko: neuspehi v službi, preobremenjenost, krize v zakonih. Prihaja do krize srednjih let. Tudi to dobo lahko razdelimo na več faz: pred 30. letom človek hitreje reagira, je prožnejši. V dobi po 30. letu začne padati inteligenčna zmožnost, nastopi večja stalnost, človek postane stvaren. Po 45. letu pa nastopijo znaki pojemanja življenjske moči, ki se kaže na organskem razvoju, koža, telo se krči itn. V tem času človek poskuša z vsemi močmi nekaj doseči, kar lahko sproži mnoge probleme. (Juhant 2003, 175-176)

Zadnje obdobje, starost, je v življenju sodobnega človeka pomembno in vredno posebne družbene pozornosti. Obdobje visoke starosti je lahko kritično, ne samo zaradi neprijetnih starostnih sprememb in pešanja, ampak tudi zato, ker sodobna družba pogosto ne kaže ustreznega odnosa do starih oseb in jih rada obravnava s krivičnimi predsodki. (Musek 1993, 340)

Dobo starosti Juhant imenuje involucija. Za to dobo je značilna vedenjska uglajenost, čustveno ravnovesje in duhovna moč. V starostni dobi razlikujemo dobo predstarosti (60-70) ter starostno dobo nad 70. V teh letih človeku popuščajo življenjske moči, kar predstavlja za njega velik problem. Poseben problem pa je za človeka upokojitev. Ta je kritična, ko človek ne najde zase nobene primerne in njemu veselje vzbujajoče zaposlitve. (Juhant 2003, 177)

2 TEMELJNI DEJAVNIKI RAZVOJA OSEBNOSTI

Človek se ne rodi kot že razvita in oblikovana osebnost. Struktura in delovanje osebnosti nastajata in se razvijata pod vplivom različnih dejavnikov in determinant. (Musek 1977, 36) Ljudje smo si med seboj različni, psihodiagnostiki ugotavljajo, da nobena življenjska usoda ni podobna drugi, vsaka posamezna se razlikuje od katerekoli podobne. Noben posameznik ni drugemu popolnoma enak. V razvojni psihologiji je tako eno od osrednjih vprašanj, koliko k psihičnemu razvoju posameznika prispevajo temeljni dejavniki razvoja. Prav različne okoliščine in razmere, v katerih je posameznik rasel in se razvijal so razlog za edinstveno svojevrstnost vsakega človeka. Strokovnjake je zaradi genske tehnike veliko zaposlovalo vprašanje, koliko je človeka mogoče manipulirati oziroma uravnati njegovo rast in razvoj, koliko pa je človek v svoji rasti samostojen ter kaj je pridobljeno od okolja in kaj podedovano. (Juhant 2003, 160-161)

Avtorji se sprašujejo, kaj je tisto, kar določa posameznikov razvoj, zakaj je posameznik takšen kot je. Pojavljajo se dileme glede vzrokov za individualne razlike med ljudmi. Lahko na razvoj vplivamo, ga spreminjamo in spodbujamo ali morda zaviramo ter onemogočamo? Kvantitativna vedenjska genetika proučuje »podedovano« in »naučeno« ter tako zagovarja tezo, da so vzroki za individualne razlike v vedenju med posamezniki geni oziroma genetski izvori ter izkušnje posameznika torej okoljski izvori (Pike 2003, 13). Sociologija, kulturna antropologija in razvojna psihologija poudarjajo pomen okolja in dednosti na razvoj posameznika. Pedagogika omenjenima dejavnikoma dodaja še tretjega, in sicer lastno aktivnost posameznika. Nativisti so bili mnenja, da imajo naravne zasnove ključno vlogo pri razvoju posameznika, zanemarjali so vpliv vzgoje in okolja. Empiristi so po drugi strani trdili, da se človek rodi kot nepopisan list na katerega pomembno vplivata predvsem okolje oziroma vzgoja. (Peček Čuk in Lesar 2009, 80)

Tako poznamo tri skupine dejavnikov, ki imajo vpliv na razvoj osebnosti človeka. V prvi skupini determinant osebnostnega razvoja so dedni in biološki dejavniki osebnosti. Po eni strani zajemajo dedne zasnove in dispozicije, potenciale, iz katerih se pozneje pod vplivom okolja in lastne dejavnosti oblikuje posameznikova osebnost. Po drugi strani pa ti dejavniki zajemajo tudi biološko, fiziološko in materialno podlago osebnosti

v celoti. Drugo skupino determinant tvorijo dejavniki okolja. Dejavniki okolja so temeljna spodbuda za razvoj osebnosti. Okolje ne vpliva le kot pobudnik osebnostnega razvoja, temveč vnaša v osebnostno strukturo nove, naučene in pridobljene vsebine, ki omogočajo človeku, da preseže naravo zgolj instinktivnega bitja. Daleč najbolj kompleksni in pomembni so vplivi družbenega in socialnega okolja. Zelo pomemben in specifično človeški razvojni dejavnik pa je posameznikova lastna, avtonomna dejavnost. V psihologiji so iz najrazličnejših vzrokov večkrat zanemarjali prav ta dejavnik. Toda brez lastne pobude in avtonomne dejavnosti človek ne more biti subjekt svojega razvoja, ne more postati gospodar in usmerjevalec lastne usode. Vendar pa je problematika lastne dejavnosti med najbolj zapletenimi in najtežavnejšimi ne samo v psihologiji, temveč tudi v filozofiji. (Musek 1977, 36)

Temeljni dejavniki razvoja, dednost, okolje in lastna avtonomnost so torej zelo pomembni pri razvoju posameznikove osebnosti. Lahko rečemo, da tvorijo bistvo razvoja in bi se kot družba morali bolj zavedati njihovega vpliva na življenje.

2.1 Dednost

Dednost je zelo značilen dejavnik v razvoju osebnosti. Na podlagi psiholoških raziskav ne moremo natančno povedati, kolikšen je vpliv dednosti na razvoj človeka, koliko pa še vplivata okolje in lastna dejavnost. Vpliv vseh treh faktorjev je popoln, gre za soodvisnost vseh treh dejavnikov. Anglež lord Francis Galton (1822-1911) in avguštinec J. Georg Mendel (1822-1884) sta bila prva, ki sta se posvetila vprašanju o vplivu dednosti na razvoj posameznika. V bioloških in psiholoških krogih sta sprožila številne razprave, s katerimi sta skušala dokazati vpliv in moč dednosti na človekov razvoj. Nekateri znanstveniki zagovarjajo skrajnosti, da je človek določen bodisi samo z dednostjo bodisi samo z okolje. Poznamo dva nauka, ki popolnoma opuščata pomen človekove osebne dejavnosti. Inatizem zagovarja vrojenost, torej je človek produkt dednosti. Ambientalizem pa pravi, da je človek popolnoma odvisen od okolja in ne more ničesar drugače pridobiti. (Juhant 2003, 161-162)

Dednost je mogoče ugotoviti na osnovi fenotipičnih lastnosti: zunanja pojavnost, barva kože, oči, las, debelost, suhost in drugo. Mogoče je tudi ugotoviti dednost nekaterih čutil: sluh, vonj, vid itd. Težje pa je ugotoviti dednost duševnih lastnosti. Iz vseh raziskav, ki jih poznamo je znano, da človek ob rojstvu ni popolna *tabula rasa*, njegov razvoj je dedno obremenjen oz. dedno določen. Satura navaja tri vidike, značilne za človekovo dedno določenost:

1. Določene lastnosti v človekovem razvoju ne glede na njegovo odvisnost od okolja in vzgoje stalno nastopajo. Od dednosti je gotovo odvisna človekova morfološka in funkcionalna zgradba, s tem se loči od drugih bitij, tj. rasne, spolne in nekatere telesne lastnosti: barva kože in oči, krvna skupina, oblika kožnih kapilar in podobno.
2. Nekatere lastnosti so dedno samo dane, potem pa je od okolja in priložnosti odvisno, ali se bodo izoblikovale ali ne, npr. tip človeka – kolerik, sangvinik, flegmatik in melanholik. V to kategorijo spada tudi inteligenca. Človek ni inteligentno bitje samo zaradi vzgoje in šolanja, ampak je inteligentnost podana tudi z dedovanjem.
3. V tretjo vrsto padajo lastnosti kot npr. debelost in suhost, zdravje ali bolezen, pesimistično ali optimistično gledanje na svet itn. Ti faktorji so deloma podedovani, odvisni pa tudi od drugih vplivov. (Juhant 2003, 161-163)

Dedne zasnove bistveno vplivajo na vrsto posameznikovih lastnosti. To velja npr. za spol, barvo oči, barvo las, barvo kože, krvno skupino, prstne odtise, telesno zgradbo. Tudi številne motnje in bolezni so posledica delovanja genov, npr. hemofilija, nekatere oblike sladkorne bolezni, zlatenice in še mnoge druge. Vendar vpliv dednosti na različne lastnosti ni enak. Z raziskavami, kot so primerjave enojajčnih dvojčkov, ki imajo enake dedne zasnove, z dvojajčnimi dvojčki in drugimi sorodnimi ter nesorodnimi pari se da ugotoviti, katere duševne in osebnostne lastnosti so bolj in katere so manj odvisne od dednosti. (Musek 1993, 326-327)

Dednost je pomemben dejavnik v razvoju osebnosti. Njen vpliv je regulativen, kar pomeni, da z dednostjo niso podane določene fiksne danosti, ampak samo smeri, ki določajo izoblikovanje osebe. Je najmočnejši vezni dejavnik človekove osebe z njegovo naravo oz. z življenjem kot organsko rastjo, kot biosom. (Juhant 2003, 163-164)

2.2 Okolje

Za razvoj teorije okolja sta pomembna francoza H. Taine in A. Comte. Zastopala sta mnenje, da je človek produkt okolja, kakršnegakoli že. Pomembnost tega dejavnika opazamo v človekovem življenju. Mediji npr. temeljijo na tem, da človeka oblikujejo po svoji zamisli, spremenijo njegov osebni tek in ga po svoje usmerjajo. Veliko pa je tudi dejavnikov, ki na človeka delujejo spontano, npr. podnebje, zemljepisna lega, javno mnenje, vrednote skupine, ki ji človek pripada, navade družine, kraja itn. Ti vplivi imajo veliko večjo moč kakor pa zavestni, ker so bolj povezani s človekovo osebo, ker so z njo tako rekoč zrasli. (Juhant 2003, 164)

2.2.1 Pomen in vpliv okolja

Okolje je življenjski prostor, v katerem človek živi in deluje. Poznamo fizično in socialno okolje. Socialno okolje daje družba, ljudje okrog nas. Rast človekove osebnosti je odvisna od ljudi, s katerimi doraščajoči človek živi, in od vrednot ter navad, ki jih ti ljudje posredujejo.

Na okolje gledamo kot na skupek dražljajev, energetskih vplivov, ki učinkujejo na organizem. Dražljaji posredujejo človeku informacije, ki jih živčni sistem in duševni aparat predelujeta, nato pa na podlagi tega uravnava ravnanje, s katerim človek spet posega v okolje, se mu prilagaja in ga tudi prilagaja sebi, ga spreminja. Navadno se ne odzivamo samo na posamezne dražljaje ampak na celostne situacije. (Musek 1993, 328)

Vplivi okolja omogočajo, da se razvijejo in uresničijo vse lastnosti posameznika. Vsak posameznik je odvisen od svojega okolja in je s tem okoljem povezan v vzajemni sistem. Med organizmom in okoljem potekajo številne izmenjave. Človek s svojim okoljem izmenjuje snovi (takrat, ko diha, ko se hrani, ko izloča), energijo (takrat, ko zaznava) in informacije (takrat, kadar se pogovarja, kadar bere). Tako je okolje za človeka nepogrešljiv vir hrane, energije, informacij, brez katerega kot vrsta ne bi mogli

obstati. Seveda pa tudi človek sam vpliva na okolje. Ti vplivi pa niso nujno koristni, saj ravno človek najbolj uničuje okolje. (Musek 1993, 328) Še večji vpliv okolja pa se kaže v oblikovanju, modificiranju in spreminjanju vedenja. Zunanji dražljaji vplivajo, da opustimo ali prevzamemo nove oblike vedenja. Okolje tako posreduje, preusmerja in preoblikuje že obstoječe oblike vedenja in vzpostavlja nove oblike. Vplivi okolja potekajo v številnih interakcijah, ki jih povezujemo z dednimi dejavniki. Najprej je spodbuda, vaba, pomoč in tudi pritisk, od katerih je odvisno, ali se bodo akcije razvile ali ne. Ob tem posameznik sproži lastno dejavnost, postane aktiven in prevzame informacije, ki prihajajo iz okolja. S to dejavnostjo posameznik hkrati tudi vpliva nazaj na okolje in ga tudi on spreminja. Pomembno je pri tem pripomniti, da med vplivi okolja, dednostjo in samoaktivnostjo vladajo vzajemni in dialektični, ne pa sumarni odnosi. Tako je človekova osebnost rezultat, ki izhaja iz medsebojne prepletenosti vseh temeljnih dejavnikov, ne pa vsota teh dejavnikov. (Musek 1982, 117)

2.2.2 Vrste okolja

Razlikujemo med naravnim (fizikalnim in biološkim) okoljem ter kulturnim (družbenim) okoljem, ki je že človekova tvorba. Kulturno okolje je nastajalo v vsem obdobju človeške zgodovine. Če je naravno okolje pomembno že za življenjski obstoj in ohranitev posameznika, potem je družbeno in kulturno okolje bistvenega pomena za to, kako se bo razvila duševnost in osebnost posameznika. Človek bolj kot druga bitja izkorišča informacije iz okolja, veliko več se lahko iz njih nauči. Pomembnejše pa je, da lahko te informacije posredujemo drug drugemu. Družbeno in kulturno okolje je torej za človeka posebno pomembno. Njegovi vplivi nas usmerjajo, ko se razvijamo v osebnost, ki je zmožna živeti skupaj z drugimi – v socialna bitja. Kultura in družbeno okolje sta tako nosilca posameznikovega duševnega in kulturnega razvoja. Velik pomen pri tem imajo predvsem tiste osebe, skupine in ustanove, ki najbolj vplivajo na oblikovanje posameznikove duševnosti in osebnosti. To so predvsem posameznikovi starši in drugi člani njegove družine (bratje, sestre). Med pomembnimi agenci socializacije so tudi sorodniki, znanci in prijatelji. V dobi vrta in šolanja postaja pomemben vpliv vzgojiteljev, učiteljev in vrstnikov. Pozneje je tudi pomemben vpliv študijskih kolegov, poklicnih in drugih sodelavcev. Precejšen pomen pri oblikovanju osebnosti imajo tudi

občila in drugi mediji (internet, TV, časopisi), razne kulturne stvaritve (knjige, filmi). Glavni dejavnik socializacije in osebnostnega oblikovanja pa ostajajo družinsko okolje in družinski vplivi. Posebno pomembno oblikujejo osebnost načrtni in trajni vplivi, ki jih označujemo kot vzgojo. Obstaja več definicij pojma vzgoje, vsem pa je skupno to, da naj bi bila vzgoja oblikovanje osebnosti. (Musek 1993, 329-332)

Vsa okolja, ki jih poznamo skupno vplivajo na celostni razvoj osebnosti. Ne moremo in ne smemo izključevati katerega izmed njih, ampak moramo omogočiti, da človek doživlja izkušnje iz vseh vrst okolja.

2.2.3 Družbeno okolje

Družbeno okolje je okolje ljudi, s katerimi otrok odrašča. To so vse vrste okolij, v katerih se otrok srečuje z navadami, vedenjem, znanjem, vrednotami, vero, itd., ljudi okrog sebe. V tem diplomskem delu bomo poseben poudarek dali vplivu družine.

Senzorni vplivi se že samega začetka tesno prepletajo s socialnimi. V zgodnjem obdobju dražljaje dojenčku posredujejo predvsem osebe iz neposrednega otrokovega socialnega okolja, zlasti starši, v prvih mesecih še posebno mati. Že skoraj neposredno po rojstvu postanejo socialne spodbude nujne za normalni razvoj in brez njih si ne moremo predstavljati oblikovanja osebnosti. Pomanjkanje socialnih spodbud, socialna deprivacija, vodi praviloma do resnih motenj v osebnostnem razvoju. (Musek 1982, 123) Družbeno okolje opravlja za posameznika razne družbene funkcije. Med najpomembnejši družbenimi funkcijami je vzgoja. Eni vzgojo pojmujejo kot prilagajanje, drugi pa kot službo vraščanja mladih v družbene strukture. Odnos med vzgojo in družbo je mogoč le, če ima družba vzgojno funkcijo. Družba ne sme biti poimenovana kot družbena, namenjena sebi, temveč kot imanentna človeška funkcija. (Pediček 1992, 29)

Družbeno okolje moramo vključevati v življenje posameznika že njegovega rojstva in njegovega vpliva na razvoj osebnosti ne smemo zanemarjati.

Ob rojstvu človek ni samostojno bitje in potrebuje nekaj časa, da se osamosvoji. Socialni stiki so pogoj, da se človek socializira v družbi. Družba je mreža

najrazličnejših odnosov med ljudmi, med katerimi zavzemajo posamezniki določeno mesto. Med seboj pa sprožijo različne odnose: družinske, šolske, poklicne, športne, družabne, itd. Vsaka družba ima to lastnost, da želi svoja pravila in znanje prenašati iz generacije v generacijo. V tem je izročilo tradicije in vloga tradicije. Družba vpliva z različnimi oblikami: s tradicijo, z vzgojnimi vplivi, pobudami in pritiski, z indokrinacijo in podobno. (Musek 1983, 9-10)

2.2.3.1 Socializacija

Vpliv družbenega okolja in socialno učenje navadno povezujemo s pojmom socializacije. Socializacija je proces, v katerem bi se naj posameznik iz tako rekoč instinktivnega bitja ob rojstvu razvil v družbeno bitje (Musek 1982, 124). Glavni cilj vzgoje in vključevanja v družbo je ravno socializacija. Jedro socializacije je odnos med posameznikom in družbo. Osnove za to so:

1. Potreba po komunikaciji, ki izhaja iz človekove notranjosti, imenujemo jo tudi družabnost.
2. Čut odvisnosti, s katerim pride človek na svet tako rekoč že »obremenjen«. Kaže se posebej pri dojenčku do enega leta. Človek potrebuje pomoč drugih. To sproži proces socializacije.
3. Potreba po socialni primerjavi oz. tekmovalnost, ko gre za primerjavo koliko zmorejo v isti stvari drugi. Socialna in družbena primerjava pokažeta, kaj zmore, kako močan je, kako inteligen ten itd. Na ta način lahko pride do utemeljene samozavesti ali čuta manjvrednosti.
4. Socialno oz. družbeno priznanje, ki je neke vrsta potreba moderne družbe. Se pa v biološke temelje človeške biti. Hkrati pa je to lahko tudi osnova za notranji pritisk, ki ogroža človekov obstoj in povzroča psihosomatske bolezni. Socialno priznanje daje človeku družbeni status ali položaj, ki krepi človekovo samozavest. (Trstenjak 1985, 119-120)

2.2.4 Okoljski dejavniki

Osebnostni razvoj posameznika se vedno odvija v družbi. Človek ima po naravi določen biološki primanjkljaj, ki se mora izpolniti s pomočjo kulture oziroma vzgoje. Ob rojstvu imamo določene dispozicije za razvoj, vendar morajo za to biti prisotne tudi spodbude s strani okolja. Na začetku smo odvisni od pomoči odraslih, njihove fizične bližine, zadovoljevanja osnovnih potreb, naklonjenosti, ljubezni, njihovega spodbujanja k raziskovanju okolja, načrtnega razvijanja nekaterih spretnosti in sposobnosti ipd. Posameznikova osebnost se ne more razviti izven družbe. Ob rojstvu si moramo vsaj pridobiti spretnosti, ki nam bodo pomagale preživeti v okolju, ki pa ni le naravno temveč tudi družbeno. (Peček Čuk in Lesar 2009, 76) Okolje tako ni dejavnik, ki bi ga pri preučevanju osebnosti in vedenja posameznika lahko zanemarili.

Socializacijske teorije zagovarjajo, da si posamezniki v istih družinah postajajo podobnejši zaradi enakega okolja oziroma okolja, ki si ga delijo. (Kavčič in Zupančič 2006, 17) Okoljske izvore delimo na okolje, ki si ga posamezniki med seboj delijo in pomeni tiste okoljske učinke, ki učinkujejo na podobnost med ljudmi v isti družini kot je na primer soseska. (Kavčič in Zupančič 2006, 20) ter okolje, ki si ga posamezniki ne delijo, torej jim ni skupno in vpliva na to, da se ljudje znotraj iste družine med seboj razlikujejo. (Polmin idr. 1997, 20) Okolje, ki si ga posamezniki v družini delijo, naj bi imelo zanemarljiv učinek na razvoj večine osebnostnih značilnosti. V obdobju otroštva, mladostništva in odraslosti ima pomemben učinek na razvoj temperamentnih oziroma osebnostnih značilnosti predvsem tisto okolje, ki si ga člani neke družine ne delijo. Pomen družinskega okolja za osebnostni razvoj posameznika ni zanemarljiv, vendar delujejo okoljski dejavniki, ki učinkujejo na razvoj osebnosti, na ravni posameznika in ne družine. (Braungart, Plomin idr., 23) Vedenjska genetika poudarja pomen okolja, ki si ga posamezniki oziroma otroci v isti družini ne delijo. Ko si razlagamo otrokov razvoj, je torej pomembno, da se osredotočimo na vsakega otroka posebej in ne na družino kot celoto. (Pike 2003, 29) To ne pomeni, da družinsko okolje nima nikakršnega pomena ampak, da lahko otroci v istih družinah doživljajo in si pridobivajo različne izkušnje. (Kavčič in Zupančič 2006, 29) Sorojenci v isti družini lahko tako doživljajo različne izkušnje, predvsem zaradi razlik v temperamentu otrok, vrstnega reda rojstva, spola, starosti otroka ob nekem pomembnem življenjskem dogodku,

različnega videza in naključnih dogodkov. Različni otroci si na podlagi svojih genov različno razlagajo enako ali podobno okolje in v njem vzbujajo različne socialne učinek glede na značilnosti, ki jih imajo. (Plomin idr. 1997, 31) »Starši se različno odzivajo na otrokove temperamentne značilnosti, poleg tega pa težijo k temu, da med sorojenci iščejo in poudarjajo razlike glede njihovih vedenjskih odzivov. V isti družini torej starša ustvarjata okolje, ki si ga sorojenci ne delijo.« (Zupančič 2009, 246)

Učinek okolja je za otrokov razvoj pomemben, vendar ne učinkuje na vse otroke v isti družini enako, deluje na individualni in ne na skupinski ravni. (Kavčič 2004,78) Posamezniki se v enakem okolju vključujejo v izkušnje, ki ustrezajo genskim nagnjenjem, ki jih imajo in tako vsaj delno zbirajo, sooblikujejo in preoblikujejo svoje okolje. (Plomin idr. 1997, 26) Empirični rezultati študij so pokazali, da je poleg genov pomembno tudi okolje, ki deluje na individualni ravni, si ga člani družine med seboj ne delijo, pri čemer družinsko okolje ni nepomembno, vendar je poudarek predvsem na izkušnjah, ki jih posamezniki doživljajo v družini ali pa v zunanjem okolju. Poleg učinka genetskih dejavnikov na razvoj vedenja oziroma vedenjskih značilnosti imajo pomemben učinek dejavniki okolja, saj okolje določa okolje razmere v katerih se posameznik razvija, pridobiva in oblikuje svoje navade, spretnosti, vrednote , stališča in identiteto. Okolje spodbuja posameznika k izražanju posameznih osebnostnih potez ter vpliva na mere vedenja. (McCrae idr. 2000, 26)

Poudarek pri razvoju osebnosti je torej na okolju, ki si ga sorojenci ne delijo, to je okolje, ki ga ustvarjata starša z vzgojo, in pa izkušnje, ki jih doživljajo otroki.

Okolje tako prispeva k individualnim vedenjskim razlikam med posamezniki, pomembnejšo vlogo pa ima okolje, ki si ga posamezniki v isti družini ne delijo. Od vsakega posameznika pa je odvisno kako bo okolje učinkovalo nanj in kakšna bo njegova interakcija z njim. Pomembno je predvsem kako si posamezen otrok razlaga, zaznava in se odziva na značilnosti in dogodke, ki so navzven isti. Določene značilnosti družinskega okolja, kot je osebnost staršev ali dogodki v družini (npr. ločitev staršev) nimajo enakega učinka niti na otroke v isti družini. (Pike 2003, 29)

2.3 Družina

Družina je pojem, ki ga večinoma vsi poznamo in zanj mislimo, da ga znamo definirati. Pri definiranju samega pojma pa se v resnici pojavljajo številna vprašanja in dileme. Starejša dela opisujejo družino na tradicionalen način, o njej govorijo kot o življenju očeta in matere ter njunih otrok pod skupno streho oziroma v istem gospodinjstvu. V današnjem času pa je o družini v smislu tradicionalne opredelitve težko govoriti. Nova pojmovanja družine izgubljajo jasne definicije. Zaradi pojavljanja novih oblik družinskega življenja nekateri avtorji trdijo, da ni enovitega pojma družine in so tako uvedli pojem pluralizacije družinskega življenja. Pluralizacija pomeni, da družina kot temeljna družbena institucija spreminja svojo spolno in starostno strukturo, družinske vloge in delitev dela v družini, drugačni so tudi družinski poteki. (Ule in Kuhar 2003, 96)

Družina je pojmovana kot temeljna struktura, v kateri in po kateri nastaja človekov jaz. Otrok se razvije v odnosih s starši in med staršema, saj je nevrološka struktura človeških možganov zaznamovana z odnosi do te mere, da se zunaj teh odnosov ne more razviti ne na kognitivni ne na emocionalni ravni. Družina je najkompleksnejši in edinstven prostor, v katerem nastaja in se razvija človeška psihična struktura. Družina ima izreden vpliv na človekov osebni razvoj. Odnos, ki v družini ustvarja pogoje za razvoj, je odnos med moškim in žensko, možem in ženo, očetom in materjo. Kadar je ta odnos zamegljen, izkrivljen, popačen ali celo pohabljen, postane žarišče, od koder se ta pohabljenost širi naprej. Ta pohaba dobi svoj izraz in se razmahne šele v družini, ob otrocih, ki pohabo bodisi ponotranjijo in jo ponavljajo ali pa sprožijo spremembe v odnosu med staršema. Zdravo družino poganja najprej brezpogojna odločitev za skupno rast ter očiščenje tiste zveze, ki je njen temelj, zveza med moškim in žensko. Očiščenje tudi pomeni, da se med njima prekine lažni odnos, v katerem sta čustveno odvisna drug od drugega. Taka družina zmore spremljati rast otrok in razcvet njihovih razvojnih potencialov. (Kompan Erzar 2003, 25-29)

Izjemen pomen na razvoj osebnosti imajo torej predvsem izkušnje, ki jih posamezniki doživljajo v družini, čeprav so te izkušnje na ven videti enake, vendar je tukaj

pomembno poudariti občutenje in doživljanje otroka na določeno izkušnjo. Vsak otrok bo namreč drugače doživljal enak dogodek.

Družina je pomembna za človekov obstoj, brez nje se posameznikova osebnost ne bi mogla biološko, družbeno in duhovno razviti. Družina ima pomembno vlogo v vseh družbah in kulturah, danes in v preteklosti. Pojavlja se kot vrednota in kot družbena norma. Raziskave svetovne razsežnosti kažejo, da motenost družinskih odnosov lahko pripelje do psihičnih problemov in težav, nevrotičnosti, šolske neuspešnosti, nasilja, agresivnosti, kriminala, alkoholizma, uživanja drog in samomorilnosti. Družina je nujen del življenja vsakega posameznika ne glede na okolje in kulturo, je pogoj za osebni razvoj. V družini posameznikova osebnost nastaja in se oblikuje. Posamezniku družina daje okrilje, kjer lahko doživlja ljubezen, sprejemanje, zaželenost in varnost. Izvor posameznikovih duševnih, osebniostnih in življenjskih problemov lahko iščemo v problematičnem, težavnem in konfliktnem družinskem življenju. Družinsko življenje je nujno za človekov obstoj že od samih začetkov že od samih začetkov, saj je za človekov način življenja značilno, da ena generacija skrbi za drugo. Že samo iz biološkega vidika lahko vidimo, da je za človekov obstoj potrebna relativno trajna oblika sožitja dveh generacij. Družina pa ni samo biološka struktura, temveč tudi temelj socialnega življenja in odnosov posameznika, je osnovna celica družbe. Poleg biološke in socialne, je družina tudi duhovna kategorija, v njej se posameznik duševno, duhovno in osebno razvija. (Musek 1995, 56-58)

»Družina je svetišče življenja, kraj, kjer se življenje spočne in varuje, zato govorimo o hudem in bolečem protislovju, če se spremeni v kraj, kjer se življenje zavrne in uniči.« (Frančišek 2016, 55-57)

Pomemben dejavnik otrokovega razvoja so starši. Starši so za otroka pomembni drugi, določajo mu svet, ki ga mora ponotranjiti. Družina nudi svojim članom okolje pri vzgoji, socializacijskih procesih, rasti, blagostanju in svobodi. Zagotavlja pridobivanje in oblivanje vrednot kot so ljubezen, družinska harmonija, delitev vsega ipd. Člani družine so med seboj povezani, med njimi se krepi intimnejši kontakt. (Lidz 1983, 56)

Papež Frančišek v svoji apostolski spodbudi Radost ljubezni želi spomniti, da je celostna vzgoja otrok zelo resna dolžnost in hkrati prvenstvena pravica staršev. Cerkev

pa je poklicana, da z ustreznim pastoralnim delovanjem sodeluje pri tem, da lahko starši izpolnijo svojo vzgojno nalogo. (Frančišek 2016, 58)

Razvojni psihologi so v obdobju zadnjih šestdesetih letih namenili največ pozornosti družinskemu okolju oziroma natančneje temu, kako starši s svojim vedenjem vplivajo na otrokov razvoj. Tradicionalne razlage otrokove socializacije v družini so smer povezav med vedenjem staršev in značilnostmi otrok obravnavale enosmerno. Pod vplivom vedenjskogenetskih študij v zadnjih 15 letih so se začeli raziskovalci spraševati o pravilnosti takih interpretacij. Rezultati teh ugotovitev so pokazali, da v družini potekajo dvosmerne povezave, tj. ne le učinka staršev na otroke, temveč tudi učinke značilnosti otrok na vedenje staršev. (Kavčič in Zupančič 2006, 9)

2.3.1 Družinsko okolje in njegov vpliv na oblikovanje osebnosti posameznika

Družina je za otroka prvi socialni sistem, v katerem otrok živi in ki s svojimi značilnostmi vpliva na razvoj otrokove osebnosti. Starši modificirajo otrokov svet dvakrat. Prvič kot pripadniki kulture in drugič s svojo lastno življenjsko izkušnjo. Zraven teh dveh vplivov staršev na otroka lahko dodamo še vpliv staršev kot pripadnikov družinske skupine. Kar pomeni, da gre hkrati za vraščanje posameznika v družino in družbo. Posameznik spoznava, se uči in prevzema vloge v družini in družbi. (Lepičnik Vodopivec 1996, 123)

Že takoj po rojstvu otroka postanejo socialne spodbude nujne za normalni razvoj posameznika, kajti brez teh vzpodbud si ne moremo predstavljati oblikovanja osebnosti. (Musek 1982, 78) Sodobne teorije poudarjajo predvsem učinek okolja, ki si ga posamezniki ne delijo, na razvoj otroka. Nas pa predvsem zanima družina in družinsko okolje in vprašanje ali ima družina sploh kakšen vpliv, prispevek ali učinek na otrokov razvoj.

Nekateri avtorji so na podlagi rezultatov vedenjskogenetskih študij, ki poudarjajo učinek okolja, ki si ga otroci v isti družini ne delijo, mnenja, da vedenje staršev ni pomembno za razvoj otroka, ter da nanj vplivajo predvsem genetski dejavniki in

vrstniške skupine. (Kavčič in Zupančič 2006, 35) Raziskovalci, katerih študije so najpogosteje proučevale podobnosti med enojajčnimi in dvojajčnimi dvojčki, ki živijo v skupnem družinskem okolju, so želeli ugotoviti, kolikšen je genetski učinek na temperamentne razlike med dojenčki oziroma malčki. Prišli so do ugotovitve, da so si enojajčni dvojčki bolj podobni kot dvojajčni glede različnih dimenzij temperamenta, po ravni dejavnosti, sociabilnosti, inhibiranosti, moči odzivanja, odkrenljivosti in vztrajnosti. Potrebno je poudariti, da je ocenjena dedljivost za temperamente poteze nižja kot za splošno intelektualno sposobnost, v najzgodnejšem obdobju pa je nizka oziroma zmerna. (Plomin, Emde, Hewitt, Kagan in Defries 2001, 89) Temperament naj ne bi bil le gensko pogojen, nanj bi naj vplivali tudi dejavniki iz okolja, predvsem izkušnje, ki jih otrok ima. Na spremembe v vzorcih temperamenta ne vpliva le vsakodnevno okolje, temveč tudi drugi pomembni dejavniki iz okolja, na primer nenormativni dogodki. Ti vplivajo celo na otroka z lahko vzgojljivim temperamentom. (Zupančič 2009, 90)

Plomin in sodelavci (1997) so ugotovili zmeren učinek genov na nekatere temperamentne lastnosti, in sicer na čustvovanje, raven dejavnosti in sociabilnost. Okolje, ki si ga posamezniki delijo, naj večinoma ne bi imelo učinka, pomemben je učinek okolja, ki deluje na individualni ravni, okolja, ki si ga malčki med seboj ne delijo. Avtorji ugotavljajo tudi, da genetski učinek ni enak za vse temperamentne lastnosti. Razmeroma nizek učinek genov kažejo lastnosti pozitivnega čustvovanja in vztrajnosti. (Plomin idr. 1997, 91)

Na oblikovanje osebnosti pomembno vplivajo življenjski cilji, vrednote in ideali, družina pa je za posameznika glavni posrednik le teh. Družina je najpomembnejši vidik posameznikovega osebnostnega razvoja. Vpliv družine na posameznika je po velik tudi če ta ni prisotna ali optimalna. (Musek 1995, 170) »Tudi odsotnost, pomanjkanje ali nepopolnost družinskega življenja ima za osebnostni razvoj posameznika podobne negativne posledice kot motnje in konflikti v družini.« (Musek 1995, 170) Razvoj posameznikove osebnosti poteka v treh smereh, in sicer biološko, socialno ter duhovno. Posameznik v osebnostnem razvoju oblikuje svojo zavest, samopodobo in identiteto. Proces oblikovanja osebnosti poteka v tesnih stikih, povezavah in interakcijah z drugimi. Družina predstavlja osnovno in jedrno okolje, kjer posameznik razvija svojo osebnost, individualnost in se uči sobivanja. Najpomembnejši so stiki in vezi, ki jih

imamo s svojimi najbližjimi, s starši, partnerji in otroki Pomemben dejavnik oblikovanja osebnosti je predvsem vzgoja v družini. Družinsko okolje in družinski vplivi so bili in ostajajo za človeka glavni dejavnik socializacije in osebnostnega oblikovanja. Na oblikovanje osebnosti poleg vzgoje učinkujejo tudi pomembni dejavniki iz okolja, kot so vplivi vrstnikov in sorojencev, osebne izkušnje, ki niso odvisne od vzgoje, vplivi sredstev obveščanja, zabavnih medijev itd. Poleg dejavnikov okolja je osebnost odvisna tudi od genetskih učinkov ter lastne dejavnosti posameznika. Mnoge osebnostne lastnosti so pod močnim učinkom dednosti. (Musek 1995, 171-172)
Otrok namreč že ob rojstvu, zaradi svoje telesne in psihične nebogljenosti potrebuje nekoga, ki se bo odzival na njegove potrebe in bo z njim najtesneje povezan. Pristna materinska ljubezen je osnovni pogoj, da se lahko otrok optimalno psihološko razvija, vez med materjo in otrokom pomembno vpliva na oblikovanje otrokove osebnosti. (Kompan Erzar 2003, 30)

Ljudje si v skladu z dedljivimi značilnostmi in priložnostni sami oblikujejo svoje okolje in ima le to nelinearen vpliv na razvoj vedenja. Družinsko okolje razen tistega izjemno neugodnega, ki omejuje otrokove izkušnje, ga zanemarja in zlorablja, naj ne bi imelo pomembnih učinkov na pojav motenj v vedenju in psihopatologije pri otrocih in mladostnikih. Geni in okolje v normalnem razponu omogočajo tipičen razvoj, ki je značilen za človeka . Pri otrocih, ki živijo v okoljih, ki so kronično stresna, v družinah v katerih ni naklonjenosti, skrbnosti, komuniciranja, spodbud, pozornosti in čustvene naklonjenosti lahko opazimo zaostajanje v rasti. Dokazano je, da na izločanje ravnega hormona neposredno vpliva prav kronični stres. Kakovostno družinsko življenje bi naj bilo varovalni dejavnik v razvoju otroka. (Scarr 1991, 25-26)

Dolgoročni učinki vedenja staršev na razvoj otroka so najverjetneje šibki, prevladujočo vlogo imajo genetski dejavniki, saj vedenjskogenetske študije kažejo pomembne učinke genov na različne vidike osebnosti in psihopatologije, na drugi strani pa socializacijske študije ne kažejo pomembnih učinkov vedenja staršev ter interakcije med starševstvom in dedljivostjo. Kot kaže so vedenjski genetiki dokazali večjo učinkovitost genov, kot pa strokovnjaki, ki so se ukvarjali s preučevanjem socializacijskih potekov v družini. (Rowe 2001, 32-33)

Med prirojenimi in okoljskimi dejavniki obstaja interakcija, ki vpliva na posameznikov razvoj. Kako se bo otrok odzival na svoje socialno okolje in izkoriščal možnosti, ki mu

jih le to ponuja, je odvisno od otrokovih genskih zasnov. Starši niso tisti, ki najpomembneje vplivajo na otrokov osebnostni razvoj, razvoj inteligentnosti, govora, psihopatoloških in vedenjskih motenj, starši le spodbudijo, da se otrokovi potenciali izrazijo. Vrstniki imajo pomemben vpliv na razvoj otrokovega socialnega vedenja, dolgoročno pa ne vplivajo na njegov razvoj osebnosti. Vzrok individualnih razlik med posamezniki v osebnostnih značilnostih in intelektualnih sposobnosti so predvsem razlike v prirojenem. K izraznosti prirojenega pa naj bi prispevalo tudi socialno okolje. Vendar ugotovljen učinek genov še ne pomeni, da sta družinsko in socialno okolje na splošno nepomembna. Avtorji, ki se ukvarjajo s sodobnimi razlagami vpliva staršev na razvoj otroka so si enotno, da so za razvoj osebnosti pomembni tako geni kot okolje. (Cohen in Hoffman 1991, 36) Na razvoj otrokove osebnosti učinkujejo različni dejavniki. Niso samo starši tisti, ki določajo, usmerjajo, spodbujajo ali omejujejo otrokov razvoj. Tu so tudi pomembni dejavniki iz okolja in učinki genov, ki jih ne moremo zanemariti.

Vrstniki so ključni dejavnik otrokovega osebnostnega in socialnega razvoja, vedenje staršev na razvoj otroka pa nima velikega vpliva, kot to menijo številni psihologi, ki precenjujejo pomen družinskega okolja. Starši vplivajo na otrokov osebnosti in socialni razvoj predvsem preko genov, kar se pa tiče okolja, pa je pomembno zlasti tisto zunaj družine, predvsem vrstniške skupine, ki imajo vpliv na otrokov razvoj osebnosti. Predšolskim otrokom so najljubši vzori njihovi vrstniki oziroma drugi otroci in v skladu z njimi oblikujejo in prilagajajo svoje vedenje. Študije primerov kažejo, da bi odsotnost vrstnikov za otroka imela več resnih dolgoročnih posledic kot pa odsotnost staršev. Za otrokov razvoj je pomembno okolje, ki ga deli s svojimi vrstniki. Iskanje točnih ocen, kdo največ in kdo najmanj vpliva na razvoj osebnosti ni bistveno, pomembno se je zavedati, kateri so tisti dejavniki, ki imajo moč in vpliv in jih upoštevati. (Harris 1995, 25)

Na otrokov osebnosti razvoj vplivajo otrokove temperamentne značilnosti skupaj z učinki iz okolja. Thomas in Chess sta razvila model ujemanja socialnega okolja s temperamentom, ki pravi da je otrokov razvoj optimalen, če je njegov slog odzivanja v skladu z zahtevami, ki jih postavlja njegovo okolje in če okolje ustreza otrokovemu temperamentu. Težave v otrokovem prilagajanju se lahko pojavijo ali povečajo, če se značilen vzorec odzivanja otroka in njegovo okolje ne ujemata. (Thomas in Chess 1989, 56) Da do tega ne bi prišlo bi morali starši otroku oblikovati takšno okolje, ki bo v

skladu z njegovimi temperamentnimi značilnostmi (Zupančič 2009, 56). Pomemben je medsebojni odnos staršev in otroka, obojestransko razumevanje, prilagajanje in odzivanja na njihove potrebe.

3 SAMODEJAVNOST

3.1 Pojem in pomen samodejavnosti

V preteklosti se je velikokrat ustvarilo mnenje, da je človek produkt dednosti in okolja. Ob tem pa so psihologi in biologi zanemarjali dejstvo, da je človek samostojna oseba, subjekt, ki je zmožen znotraj teh vplivov samega sebe samostojno oblikovati. Vidik samodejavnosti pri človeku so poudarjali predvsem evropski psihologi volje, med njimi najpomembnejši J. Lindoworsky, ki poudarja pomen volje v človekovih življenjskih razmerah. (Juhant 2003, 165)

Kot tretji dejavnik posameznikovega razvoja nekateri avtorji navajajo lastno aktivnost oziroma delovanje vsakega posameznika. Človekova lastna aktivnost pomeni zmožnost samostojne dejavnosti, izbiranja, samostojnega odziva na spodbude in izzive iz okolja. Na lastno aktivnost posameznika učinkujeta tudi dednost in okolje. Človekovo lastno aktivnost sproži vzgoja. Preko genov je dana le kot možnost, kakšna bosta vsebina in oblika lastne aktivnosti pa je odvisno od okolja v katerem poteka posameznikov razvoj. Lastna aktivnost torej ne izhaja le iz individualnih psihičnih posebnosti, ki jih ima posameznik, ampak je tudi pogojena s strani družbe. (Godina 1983, 81) Podobno meni tudi Schmidt (Peček Čuk in Lesar 2006, 80), ko pravi, da je lastna aktivnost sprožena in organizirana s pomočjo vzgoje. Lastna aktivnost je torej povezana tako z dednostjo kot okoljem, skupaj tvorijo pomemben trikotnik dejavnikov razvoja.

Ob raziskavi človekovih motivov je psihologija odkrila takšne, ki lahko izvirajo samo iz središča človekove osebnosti in jih ni mogoče podati z drugimi dejavniki. Človek je bitje, ki ima stvariteljsko in produktivno moč mišljenja. To se produktivno oblikuje v človekovi zavesti in tudi podzavesti po njegovi stvariteljski zmožnosti, po asociativnem oblikovanju mišljenja. V človekovem centru njegove osebnosti (njegov jaz) se oblikuje mišljenje, zavestno in tudi nezavedno, na tem pa temelji človekovo delovanje. (Juhant 2003, 166) »Podoba jaza in njen ideal se v človeku prepletata in tvorita tako človekovo delovanje in oblikovanje, ki se kažeta na vseh njegovih delovnih področjih.« (Juhant 2003, 166)

Človek na vsakem koraku kaže, da ni le pasiven proizvod dednosti in okolja, ampak dejavno bitje, ki nadzoruje sebe in svoje okolje in zavestno uravnava svoje obnašanje. Človek je zmožen delovati na osnovi lastne volje, lastnih zavestnih pobud in namer. Samodejavnost je proces, ki temelji na človekovih zmožnostih, da načrtuje in predvideva, da zavestno vodi svoje obnašanje. Ta proces poteka po stopnjah. Prvo stopnjo sestavljajo predstave in zamisli o možnem dejanju ali ravnanju. Naslednja stopnja je namera, oblikovanje trdnega namena, da to dejanje opravimo. Sledi stopnja odločitve, ko sklenemo ravnanje sprožiti in končna stopnja izvedbe, ko dejanje zares opravimo. Velike umske kapacitete omogočajo človeku, da si zamisli izide svojega ravnanja, da jih presodi in vrednoti. Tako si lahko ustvari sodbo o tem, kateri možni izidi so ugodnejši. Na drugi strani pa lahko človek zavestno sproži dejavnosti, ki se mu zdijo primerne; govorimo o hotnem ali voljnem delovanju. Samodejavnost nam omogoča, da lahko izbiramo ali odločamo. Izbiranje in odločanje je toliko pomembnejše, kolikor zaveda pomembne življenjske situacije. (Musek 1993, 332-333)

Samodejavnost je za človeka še pomembnejši faktor vzgoje kot okolje. Okolje je pobudnik osebnostnega razvoja, je le neke vrste osnova za osebnostni razvoj in vnaša v osebnostno strukturo nove, naučene in pridobljene vsebine. Samodejavnost pa vse to nadgrajuje in bistveno dopolni. Ravno zaradi samodejavnosti je človek kreativno bitje. Pogoj za to pa je svoboda, posameznikova lastna in avtonomna dejavnost. Brez lastne, samoiniciativne in avtonomne dejavnosti človek ne more biti subjekt svojega razvoja, kar je tudi cilj dobre vzgoje. Pri vzgoji je ravno uresničenje oziroma realiziranje lastne dejavnosti največja naloga in največji problem. (Musek 1982, 153-155)

3.2 Svoboda in svobodno odločanje

V človekovem središču ima poleg samoodločanja izvor tudi človekova svoboda. Na svobodo moramo gledati v sklopu celotne človekove dejavnosti, raziskati je potrebno njene pogoje, da bi spoznali njeno celotno podobo. Prav podoba človekove svobode pa je velik problem v filozofiji in psihologiji, ki pa še danes ni v celoti razrešen. (Lidz 1983, 64) Težko z gotovostjo rečemo, ali je naša samodejavnost resnično svobodna,

neodvisna od drugih vplivov (npr. dednih vplivov in vplivov okolja). Že stari filozofi so se ukvarjali s problemom svobodne volje. Zanesljivo je le to, da lahko trdimo, da nekatera svoja dejanja doživljamo kot svobodna, odvisna samo od naše volje. Ob njih imamo občutek, da smo jih opravili po lastni odločitvi in da bi, če bi tako hoteli, lahko ravnali drugače. Vendar pa samo občutek svobodnosti ni dokaz, da je kako ravnanje povsem svobodno. (Musek 1993, 335)

Naša namerna dejanja doživljamo kot rezultat lastnega svobodnega hotenja, ne pa kot posledico kake zunanje ali notranje prisile, siljenosti ali nujnosti. Svobodnost odločanja doživljamo še zlasti v izbirnih situacijah, kadar npr. izbiramo med dvema ali več možnostmi za ravnanje. Končno odločitev spremlja občutje prostosti, lastne pobude, občutje, da bi se lahko odločili tako, lahko tudi drugače. Občutek imamo na podlagi lastnih spoznanj, presoje in interesov, nikakor pa ne, da bi bila naša odločitev brezpogojno odvisna od kake zunanje prisile. (Musek 1977, 74)

Svobodnost odločanja doživljamo zlasti v izbirnih situacijah, kadar npr. izbiramo med dvema ali več možnostmi ravnanja. Končno odločitev spremlja občutje svobodnosti, lastne iniciative, občutje, da bi se lahko odločili tako, lahko pa tudi drugače. Občutek imamo, da se odločamo na podlagi lastnih spoznanj, presoje in interesov, nikakor pa ne, da bi bila naša odločitev brezpogojno odvisna od kake zunanje prisile. Mnogi filozofi in psihologi so povsem zadovoljni s tovrstnim fenomenološkim utemeljevanjem človekove avtonomnosti. V dejstvu, da svoje ravnanje doživljamo kot svobodno, vidijo hkrati že dokaz, da je tudi dejansko svobodno (Musek 1982, 157): »Svobodno izbiranje oziroma odločanje je pogoj samouresničevanja; njen »višji« smisel pa naj bi bil v tem, da pomeni možnost, da se človek uresničuje na najboljši možni, najbolj avtentični, tj. eksistencialno polni način.« (Musek 1982, 157)

Pojavi se pa problem svobode, ki je tesno povezan z vprašanjem npravnosti ali morale. Moralnost je sad dejstva, da smo svobodni, svoboda pa je razlog, da moralnost sploh je, ker moralnost je potrebna za usmerjanje naših dejanj, kolikor so svobodna. Svoboda je najprej svoboda od nečesa, ne-vezanost, ne-določenost. Človekova svoboda ima svoj izvir v prahotanju, zaradi katerega človek ne more hoteti. Človeka nobena končna dobrina sama od sebe ne more povsem zasvojiti, se mora zanjo odločiti. Ko pa se odloči, se s tem sam določi. Svoboda je prav v tem samodoločanju, določanju samega

sebe. Njena osnova in izvir je izvorni dinamizem, ki usmerja človeka k najvišji in absolutni dobrini.

Svobodo lahko opišemo negativno, biti svoboden pomeni zmožen reči »ne«. V tem negativnem pomenu besede namreč nobeno končno bitje ni povsem svobodno, kajti nobeno ni popolnoma neodvisno. Neodvisnost od enega pojava je vedno omogočena z odvisnostjo od drugega pojava ali okoliščin. Negativna svoboda predpostavlja navezanost na kaj drugega. Nobeno končno bitje ne more biti povsem svobodno v negativnem smislu. Človek je svoboden od vseh končnih bitij in vrednot samo zato, ker je navezan na neskončno vrednosti, h kateri vedno teži, a je nikoli ne doseže. Svoboda ni v tem, da lahko kdo dela, kar se mu zljubi ali zahoče, temveč v tem, da lahko naredi tisto, kar spozna za dobro, prav inumno. Pri pozitivni svobodi, pri svobodi »za« nekaj govorimo o svobodi kot samodoločanju. Svoboda se torej meri po tem, koliko se more človek sam določiti, namesto da bi ga določalo nekaj od zunaj. Svobodo v tem smislu imenujemo samodoločitev. (Stres 1999, 36-41)

3.3 Avtonomna dejavnost

Pojavi se pa vprašanje ali je človekova lastna aktivnost tudi avtonomna. Raziskave kažejo, da lastna dejavnost organizma ni nujno avtonomna. V mnogih primerih jo lahko reduciramo na vpliv dejavnikov, in sicer na učinke dednosti in učinke okolja. Zato si moramo postaviti vprašanje, ali obstaja človekova dejavnost, ki je neodvisna od dednih in zunanjih dejavnikov. Torej ali obstaja dejavnost, ki izvira iz človekove notranjosti, iz samega sebe, ki ni rezultat delovanj dednih ali miljejskih mehanizmov. Če bi obstajala takšna dejavnost, potem bi opravičeno govorili o človekovi avtonomiji, svobodi. Problem determiniranosti ter svobodnosti človeka je eden najtežjih problemov v zgodovini človeške misli nasploh. Težavnost tega problema se zrcali v filozofiji in tudi psihologiji osebnosti. (Musek 1982, 154)

Težko je torej določiti človekovo avtonomnost, saj še ni jasno ali ta izvira iz njegove notranjosti ali kakšnih drugih mehanizmov.

Mnogi psihologi z obotavljanjem omenjajo avtonomno dejavnost kot neodvisni dejavnik osebnostnega razvoja. Posebej behavioristično in na drugi strani dedno deterministično usmerjeni avtorji je niti ne priznavajo. Velikokrat so v učbenikih psihologije obsežno opisani vplivi dednosti in vplivi okolja, problematika človekove avtonomne dejavnosti pa se avtorji izogibajo. Vendar pa je po drugi strani človek v svojem ravnanju in številnih oblikah družbene zavesti (religija, pravo, filozofija) največkrat priznal avtonomnost svojega vedenja. Pri tem ne gre samo za to, da človek občuti samega sebe kot izvor svobodne, avtonomne dejavnosti. Tudi v medsebojnih odnosih nikdar drug drugega ne odrekamo vsaj minimalne avtonomije, minimalne možnosti za svobodno odločanje (in niti ne moremo odreči). Avtonomnost, svoboda in iz njiju izhajajoča odgovornost so kot načela družbenega življenja zapisana v vseh ustavah tega sveta. V sodobnem svetu ne moremo zanikati vplivov človekove lastne dejavnosti. Človek z lastno dejavnostjo vpliva na okolje in ga do neke mere spreminja. Spremenjeni pogoji okolja pa spet vplivajo nanj; tako lahko rečemo, da človek z lastno dejavnostjo, s spreminjanjem okolja, vpliva tudi nase. Pojavlja se vprašanje ali obstaja dejavnost organizma, človekova dejavnost, ki je neodvisna od dednih in zunanjih dejavnikov. Torej ali obstaja dejavnost, ki iz izvira iz človekove notranjosti, iz samega sebe, ki ni rezultat delovanja dednih ali miljejskih mehanizmov. Če bi obstajala takšna dejavnost, bi govorili o človekovi avtonomiji, svobodi, kot o posebnem in vsaj relativno neodvisnem dejavniku osebnostnega razvoja. Problem determiniranosti ter svobodnosti človeka predstavlja enega izmed težjih problemov v zgodovini človeške misli. Težavnost tega problema se zrcali v filozofiji in tudi v psihologiji osebnosti. (Musek 1977, 71-72)

Stres razlaga, da je pri četrti značilnosti Kantove filozofije poudarek na avtonomiji. Moralni zakon ne izhaja iz nobene zunanje avtoritete, temveč ga človeku narekuje njegov lastni um. Pravi, da če se moralen človek podreja zahtevam svojega praktičnega uma, ostane svoboden. Opisuje moralno avtonomijo, ki ima dva pomena. Prvi je ta, da je moralni človek podrejen samemu sebi, svoji umnosti, ne pa tujemu zakonodajalcu. Živi iz čiste zvestobe svoji umnosti. Drugi pa govori o tem, da moralnost obvladuje naše strasti, teženja in želja. Moralnost ni odvisna od iracionalnih teženj naše narave. (Stres 1999, 163-164)

Avtonomnost je bistvena lastnost samodejavnosti. Avtonomna dejavnost je kombinacija dveh pogojev, in sicer pripravljenost organizma za akcijo in notranje vodenje te akcije oziroma notranja izbira aktivnosti. Avtonomnost je seveda nujno povezana s svobodnim odločanjem. Svobodno odločanje pa je možno le pri človeku, ki ima »zdravo pamet«, lastno hotenje in samoiniciativo. (Musek 1982,155)

Potkonjak (1995) pravi, da mora biti posameznik aktiven, če želi svoje potenciale razviti v sposobnosti, saj je zato poleg dednosti in okolja potrebno tudi delovanje. Posameznik mora biti maksimalno aktiven v lastnem razvojnem procesu. Postavlja se vprašanje ali je možno avtonomno notranje vodenje aktivnosti, ki jo posameznik sam inicira, usmerja in izbira. Lastna aktivnost je pojem, ki se uporablja kot sinonim za samostojnost, pojem, ki pomeni, da posameznik sodeluje pri svojem razvoju, ga izbira in usmerja. (Peček Čuk in Lesar 2006, 82) Posameznik je oblikovalec svoje osebnosti, vendar je tudi ta aktivnost družbeno pogojena.

3.4 Zavestno odločanje, motivacija in cilji

Teorija osebnostne rasti govori o samouresničevanju in samorealizaciji in o samoaktualizaciji. Za vse to je potrebna samodejavnost, ki je nujno povezana z zavestno praktično dejavnostjo, njenimi značilnostmi, kot so občutje identitete in podobno, ter izvori zavestne dejavnosti, kar pomeni lastni jaz, jaz sam delujem. Zavest jaza je ključni pojem osebnosti in samodejavnosti. (Musek 1982, 196) Pri samodejavnosti se torej človek zavestno odloča. Pogoj za to zavestno odločanje so tudi zavestno zastavljeni cilji. Po Museku pomeni samodejavnost načrtno aktivnost, zavestno usmerjanje dejanj in ravnanje v skladu s cilji in vrednotami posameznika. Nasprotje temu je spontana in brezciljna aktivnost, pa tudi rutinsko delovanje. Rutinska dejavnost z vsemi avtomatizmi in navadami pa je pomemben del človekovega celotnega ravnanja. Veliko je tudi takih primerov, da začetna zavestna, usmerjena in preiščljena dejavnost hitro preide v rutino. Zato gre pri človekovem delovanju za neprestano mešanje in dopolnjevanje med enim in drugim. Pri tem pa moramo biti zadovoljni z dosežki samodejavnosti, ki je v tem, da najdemo možnost za zavestno oblikovanje tiste oblike

ravnanja, ki jih bomo lahko uporabili kot relativno trajne vzorce v nadaljnjem življenju. Možno je tudi obratno, in sicer, da spontana in brezciljna dejavnost preide v zavestno in kontrolirano aktivnost, saj se mnogokrat izkaže, da je naša brezcilnost le nekakšno iskanje cilja. (Musek 1985, 91-92)

Tako samodejavnost kot tudi odločanje v procesu samodejavnosti obsegata tako motivacijske kot tudi kognitivne vidike delovanja. Motivacija, interesi in cilji posameznika, dajejo smer celotnemu ciklusu samodejavnosti. Kognitivne informacije nam posredujejo indikacije ravnanja, toda ravnanja sama se nujno oblikujejo v interakciji z osnovnimi gibalni in smernicami naših akcij, tj. interesi in motivi. V samodejavnosti sta interes in spoznanje združena. (Musek 1985, 93)

Zavestne odločitve nas vodijo k novim ustreznim oblikam ravnanja. Na ta način se znajdemo v okolščini življenja, ki jo samo povzročimo. Pri odločitvah pa lahko govorimo o dveh skupinah. V prvo skupino spadajo odločitve, ki najpomembneje vplivajo na naše življenje v celoti, v drugo skupino pa tiste odločitve, ki se nanašajo na vsakodnevna ali vsaj zelo pogosta ponavljajoča ravnanja. Odločitve iz prve skupine lahko označujemo kot pomembne ali življenjske odločitve. Pri teh odločitvah se v človekovem ravnanju odraža pomembnost, zato pride do odločitev šele takrat, ko se sprostí zavestna kontrola. Take odločitve so v našem življenju relativno močno regulirane. Med pomembne odločitve štejemo tiste, ki so bile na samem začetku zavestno uravnane in odločitve, ki so izpeljane na podlagi prejšnjih zavestnih metaodločitev. Posebno pomembne so življenjske odločitve, saj potekajo v okviru zavestno reguliranih življenjskih področij, to so npr.: družinske odločitve, načrtovanje in uresničevanje šolanja, izbira poklica, družbeno udejstvovanje, poslovne odločitve, odločitve v zvezi z zdravjem itd. Človekove odločitve niso vedno zavestne, v kolikor so pa zavestne, so bolj ali manj odvisne od dejavnikov, ki niso pod neposrednim nadzorom zavesti. (Musek 1985, 104)

Samodejavnost ni dejavnost, ki je enkratna in nenadna, ampak postavlja neke vrste mozaik zaporednih procesov načrtovanja in postavljanja ciljev ter uresničevanja teh ciljev in načrtov. Tako je samodejavnost sestavljena iz verig ravnanj, ki jih razmejujejo in povezujejo odločitve in izbire. Pri tem so na najvišji ravni pomembne življenjske odločitve, na vsakdanji ravni pa vsakodnevne odločitve in izbire. (Lidz 1983, 60)

Pri razvoju človekove osebnosti je prav tako v veliki meri svobodno odločanje in zavestna izbira ciljev odvisna od razvoja človekovih osebnih potencialov. Tudi človekov pogled na svet in stvarnost ima pri tem velik vpliv. Realistični, konstruktivni odnos do sveta in samega sebe omogoča dobro presojo življenjskih okoliščin in s tem tudi dobro odločanje in izbiranje. Tako sta vsestranski razvoj osebnosti in ustrezno gledanje na svet prva pogoja za resnično svobodno delovanje. Neodvisna in svobodna osebnost lahko izbira in le take izbire so ustvarjalne. (Musek 1982, 231) »Takšna osebnost lahko oblikuje lastne vrednote, ideale in merila, deluje po lastnih pobudah, ne da bi bila prisiljena na pasivno prilagajanje in nekritično poslušnost ter podredljivost. In šele takšna osebnost lahko deluje kot subjekt z vso odgovornostjo v sodobnem svetu in sodobni družbi ter ju usmerja k napredku.« (Musek 1982, 231)

3.5 Zrela osebnost in osebni ter družbeni napredek

Za svobodno odločanje in dobro izbiro je potrebna zrela osebnost. Cilj človekovega družbenega in osebnostnega razvoja je zdrava, harmonična in vsestransko integrirana osebnost. Takšna osebnost je tudi velika vrednota, norma in tudi cilj vseh prizadevanj. Zrelost osebe je v tem, da zna probleme postaviti in jih tudi reševati. Zrela osebnost se ne meri z vidikov posameznika, ampak glede na njegov odnos do stvarnosti, do drugih in do samega sebe. V veliki meri je odvisna tudi od odnosa do samega sebe. Odnos do samega sebe pomeni imeti odnos do lastnega jaza. Kolikor boljši je odnos do lastnega jaza, toliko bolj za zdravo osebnost gre. Osebni jaz je neke vrste osnova in struktura, iz katere izvira samospoznanje. Šele takrat, ko imamo podobo o sebi, lahko vzpostavimo tudi odnos do samega sebe. Ta odnos pa lahko razvije le človek, ki ima ontološko gotovost. Tako je za zdravo in vsestransko integrirano osebnost značilno občutje istovetnosti, občutje nepretrganosti in nedeljivosti samega sebe. Zrela oseba je torej integrirana s svojim okoljem, s samo seboj, s svojo preteklostjo in s svojo prihodnostjo. V prihodnost pa zrela osebnost projecira svoje cilje. Samo sebe in svoje življenje občuti kot resnično svoje, ne pa kot nekaj, kar bi bilo zgolj igrača v rokah usode, okolja in raznih tujih sil. (Musek 1982, 225-230)

Brez avtonomnega delovanja si ne moremo predstavljati niti družbenega niti osebnega napredka. Ne moremo si zamišljati človeka kot samouresničujočega se subjekta, kot kreatorja, ustvarjalca svoje lastne usode. Prav avtonomna dejavnost daje človeku možnost, da učinkovito in načrtno usmerja družbeno in osebno življenje v skladu z generičnimi potrebami, z ideali osebnostne rasti. Z avtonomnim delovanjem je notranje povezana tudi možnost samopreseganja, transcendiranja samega sebe. Lastna aktivnost, svobodno odločanje, delovanje iz sebe omogoča preseganje zunanje nujnosti in pomeni prvi pogoj za prehod v stanje avtentičnega in eventualno celo nadindividualnega bivanja. (Musek 1982, 163-164)

Svobodno, avtonomno delovanje pa tudi samo občutje svobodni in neprisiljenosti pomenijo izredno pomembno določilo osebnostnega zdravja. Zmožnost svobodnega odločanja je znatno odvisna od razvoja osebnih potencialov in od ustreznosti posameznikovega pogleda na stvarnost. Sprejemajoč, realistični in konstruktivni odnos do sveta in samega sebe omogoča uravnoteženo presojo življenjskih okoliščin, s tem pa omogoča tudi ustrežnejšo izbiranje in odločanje. Vsestranski razvoj osebnosti ter ustreznost gledanja na svet sta prva pogoja za resnično svobodno delovanje. Neodvisna, svobodna osebnost lahko oblikuje lastne vrednote, ideale in merila, deluje po lastnih pobudah, ne da bi bila prisiljena na pasivno prilagajanje. In takšna osebnost lahko deluje kot subjekt z vso odgovornostjo v sodobnem svetu in sodobni družbi ter ju usmerja k napredku. (Shaffer 2005, 45)

SKLEP

Človek je skrivnostno bitje in s svojim delovanjem se filozofom, sociologom, psihologom idr. postavljajo vprašanja o njegovem pomenu, o tem kaj človeka oblikuje. Med ljudmi obstajajo individualne osebnostne in vedenjske razlike. Velikokrat se človek vpraša zakaj smo takšni kot smo? Kaj je tisto, kar vpliva na nas, kaj nas naredi drugače od ostalih? Poznamo tri temeljne dejavnike, ki vplivajo na človekov osebnostni razvoj: geni, okolje in lastna dejavnost oz. samodejavnost. V tem diplomsko seminarskem delu smo izpostavili predvsem dva temeljna dejavnika, okolje in samodejavnost. Pri dejavniku okolja smo predvsem izpostavili pomen in vlogo družinskega okolja.

Ugotovili smo, da se osebnostni razvoj posameznika vedno odvija v družbi, torej okolju. Primarno okolje, tj. družina, je prvi socialni sistem v katerem otrok živi in vpliva na njegov razvoj osebnosti. Spoznali smo, da na razvoj osebnosti vpliva predvsem okolje, ki si ga sorojenci ne delijo. To je okolje, ki ga ustvarjata starša. Sorojenci v družini doživljajo različne izkušnje, predvsem zaradi razlik v temperamentu. Zatorej družinsko okolje nima večjega pomena pri razvoju osebnosti, ampak predvsem izkušnje, ki jih posamezniki doživljajo v družini ali zunanjem okolju. Okolje spodbuja posameznika k izražanju njegovih osebnostnih potez ter vpliva na mere vedenja. Na otrokov razvoj osebnosti tako vplivajo otrokove temperamentne značilnosti in učinki iz okolja.

Pomemben dejavnik je seveda tudi samodejavnost, saj je človek dejavno bitje, ki nadzoruje sebe in svoje okolje in zavestno uravnava svoje obnašanje. Samodejavnost človeku omogoča, da je kreativno bitje, vendar pa je pogoj za to posameznikova lastna in avtonomna dejavnost. Svobodno odločanje je pogoj samouresničevanja, pomeni, da se človek na najboljši možni način uresničuje.

Sklenemo lahko, da so učinki dednosti, okolja in lastne aktivnosti nedvomno zelo prepleteni. Njihove učinke zelo težko ločimo, so v tesni interakciji in soodvisnosti. Posameznik ima lahko številne potenciale, ki so posledica dednih zasnov, vendar so ti brez spodbud iz okolja in lastne angažiranosti posameznika ne morejo uresničiti.

POVZETEK

Diplomsko delo *Vpliv okolja in samodejavnost na osebnostni razvoj človeka* se osredotoča na dva izmed treh temeljnih dejavnikov razvoja. Dednost, okolje in samodejavnost so trije temeljni dejavniki, ki so del človekovega življenja in ki vplivajo na njegov osebnostni razvoj. V pričujočem delu smo poudarili dva dejavnika – okolje in samodejavnost. Zanimalo nas je, kako se človekova osebnost razvija od rojstva naprej v okolju, hkrati pa smo iskali odgovor, na kakšen način se človek z lastno samodejavnostjo razvija svojo osebnost. Iskali smo odgovor ali je mogoče, da posameznik v odraslem obdobju življenja svoje negativne vzorce, ki se jih je priučil v otroštvu, z lastno samodejavnostjo spremeni v pozitivne. Prišli smo do spoznanja, da človek ni le skupek okoljskih dejavnikov, ampak je v posameznikovem življenju pomembna njegova samodejavnost. Ta dejavnik je namreč zelo pomemben pri razvoju osebnosti, saj človek z lastno samodejavnostjo sprejema življenjske odločitve, ki oblikujejo njegovo osebnost.

Ključne besede: dejavniki razvoja okolje, samodejavnost, razvoj osebnosti

ABSTRACT

Diploma thesis entitled as *Influence of the environment and self-efficacy on human's personality development* focuses on two of the three fundamental factors of development. Heredity, environment and self-efficacy are three fundamental factors influencing human's personal development. Self-efficacy and environment are emphasized in the thesis. Our goal was to ascertain how human's personality develops in the social environment throughout life, and at the same time to define how human with his own self-efficacy develops his own personality. In addition, we were seeking an answer whether it is possible that individual in adulthood converts negative patterns obtained in childhood and adolescence into positive ones with his own self-efficacy. We concluded that human is not a sum of environmental factors, an individual who lives aimlessly. Self-efficacy is extremely important in personality development since it triggers human's life decisions that shape his personality.

Key words: fundamental factors, environment, self-efficacy, personality development

SEZNAM REFERENC

Frančišek, papež. 2016. *Radost ljubezni = Amoris laetitia: posinodalna apostolska spodbuda/papež Frančišek*. Ljubljana: Družina.

Godina, Vesna. 1983. V: Peček Čuk, Mojca, in Irena Lesar. 2009. *Moč vzgoje: sodobna vprašanja teorije vzgoje*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

Harris, Judy R. 2008. *Otroka oblikujejo vrstniki*. Ljubljana. Orbis.

Juhant, Janez. 2003. *Človek v iskanju svoje podobe: filozofska antropologija*. Ljubljana: Študentska založba.

Kavčič. 2004. V: Peček Čuk, Mojca, in Irena Lesar. 2009. *Moč vzgoje: sodobna vprašanja teorije vzgoje*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

Kavčič, Tina. 2004. Razvoj osebnosti predšolskih otrok: povezave z osebnostnimi značilnostmi staršev in sorojencev ter medosebni odnosi v družini. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Navaja Peček Čuk, Mojca, in Irena Lesar, *Moč vzgoje: sodobna vprašanja teorije vzgoje*, 78. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 2009.

Kavčič Tina, in Maja Zupančič. 2006. *Osebnost otrok in njihovi medsebojni odnosi v družini*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Kompan Erzar, Katarina. 2003. *Skrita moč družine*. Ljubljana: Brat Frančišek: Frančiškanski družinski inštitut.

Lepičnik Vodopivec, Jurka. 1996. *Med starši in učitelji ni mogoče ne komunicirati*. Ljubljana: Misch, Oblak, Schwarz.

Lidz, Theodore. 1983. *The Person: his and her development throughout the life cycle*. Lake Station: Basis Books

Marjanovič Umek, Ljubica, in Maja Zupančič, ur. 2009. *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

- Musek, Janek. 1982. *Osebnost*. Ljubljana: Dopisna delavska univerza Univerzum.
- Musek, Janek. 1977. *Psihologija osebnosti*. Ljubljana: Dopisna delavska univerza Univerzum.
- Musek, Janek. 1983. *Psihologija*. Državna založba Slovenije.
- Musek, Janek. 1995. *Ljubezen, družina, vrednote*. Ljubljana: Educy.
- Musek, Janek. 1993. *Znanstvena podoba osebnosti*. Ljubljana: Educy.
- Musek, Janek. 1985. *Narava in determinante zavestnega odločanja*. Ljubljana: Zdravstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja.
- Peček Čuk, Mojca, in Irena Lesar. 2009. *Moč vzgoje: sodobna vprašanja teorije vzgoje*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Pike, ime?. 2003. *Behavioral genetics, shared and nonshared environment*. Oxford: Blackwell Publishing, stran? Navaja Kavčič, Tina, in Maja Zupančič, *Osebnost otrok in njihovi medsebojni odnosi v družini*, 13-29. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Plomin, Robert. 2000. Behavioural genetics in the 21st century. *International Journal of Behavioral Development*, 24 (1), 30-34. Navaja Maja Zupančič, Dednost in okolje, V: Ljubica, Marjanovič Umek in Maja Zupančič, ur. *Razvojna psihologija*, 89-118. Ljubljana: Znanstveno raziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2004.
- Plomin idr. 1997. *Behavioral genetics*. New York: W. H. Freeman and Company. Navaja Kavčič, Tina, in Maja Zupančič, *Osebnost otrok in njihovi medsebojni odnosi v družini*, 20. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Pediček, Franc. 1992. *Pedagogika danes*. Maribor: Založba obzorja Maribor.
- Rowe, Ime?. 2001. The nature assumption persists. *American Psychologist*, 56, 168-169. Navaja Kavčič, Tina, in Maja Zupančič, *Osebnost otrok in njihovi medsebojni odnosi v družini*, 32-33. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Ryckman, Richard M. 2013. *Theories of personality*. Wadsworth: Cengage Learning.

Stres, Anton. 1999. *Etika ali filozofija morale*. Ljubljana: Družina

Shaffer, David Reed. 2005. *Social and personality development*. Pacific Grove, California: Brooks & Cole, cop.

Trstenjak, Anton. 1985. *Človek bitje prihodnosti*. Ljubljana: Slovenska Matica

Ule, Mirjana, in Metka Kuhar. 2003. *Mladi, družina, partnerstvo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Scarr, Ime?. 1991. *The construction of family reality*. *Behavioral and Brain Sciences*. Kraj: založba.14, 403-404. Navaja Kavčič, Tina, in Maja Zupančič, *Osebnost otrok in njihovi medsebojni odnosi v družini*, 25-26. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filzofske fakultete, 2006.

Plomin, Robert. 2000. Behavioural genetics in the 21st century. *International Journal of Behavioral Development*, 24 (1), 30-34. Navaja Maja Zupančič, *Dednost in okolje*, V: Ljubica, Marjanovič Umek in Maja Zupančič, ur. *Razvojna psihologija*, 89-118. Ljubljana: Znanstveno raziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2004.